

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ М.П. ДРАГОМАНОВА

В одній із своїх статей Володимир Іванович Вернадський писав, що "духовна сила суспільства створюється тільки існуванням в його середовищі творчої самостійної роботи окремих осіб в усіх галузях культурного життя - науки, філософії, релігії, мистецтва, суспільного життя. Якби навіть даній особистості й не вдалось реально втілити в життя нею створене, то саме існування її творчої роботи єсть уже акт життя суспільства" [1], і ця творча робота "невловимими шляхами, могутнім чином відбивається на оточуючих" [2].

До таких особистостей, які своєю самовідданою творчою працею створювали духовну силу суспільства, належить М.П. Драгоманов, чия визначну роль в історії українського духовного життя другої половини XIX ст. визнають і його послідовники, і його критики. Видатний український вчений, етнограф, фольклорист, суспільний діяч та просвітителі більшу частину свого життя і майже всю свою наукову діяльність присвятив дослідженню української нації та шляхів її відродження. Працюючи над українською національною ідеєю, він зробив суттєвий внесок в загальну теорію нації та етнополітологію, випередивши в цьому не тільки співвітчизників, але й багатьох європейських вчених. В своєму баченні національно-державницьких проблем М.П. Драгоманов багато в чому випередив свій час, і коли б тепер з'явився серед нас, то (користуючись його власними словами на адресу О. Герцена) "навіть чи він опинився б позаду багатьох теперішніх діячів, а то й значно більш сучасним, ніж вони" [3].

Ім'я відомого вченого та громадського діяча України - М. Драгоманова, належить тому періоду, коли українська інтелігенція на новому витку історії вже усвідомила свою національну приналежність, але ще не вповні визначила власні політичні устремління; коли мрійливе захоплення минувиною перетворювало українофілів у подекуди хутірників, а західноєвропейська думка спокушувала, як плід, який належить спожити з більшою снагою.

Період політичної невизначеності 60-70 років XIX століття яскраво відбився на шляху формування світогляду М. Драгоманова. Він творить себе, перетоплюючи досвід загальноросійської, європейської та власне української визвольної думки. Віднайдення вченим власного місця у цьому ментальному трикутнику протюрювало один з шляхів розвитку цілої української суспільно-політичної думки, адже масштаби особистості М. Драгоманова були справді значними.

Тому звернення до державно-правових поглядів М. Драгоманова сьогодні набуває неабиякої актуальності, адже і сьогодні Україна стоїть на

порозі остаточного визначення своєї зовнішньополітичної спрямованості, а отже і формування політичної ментальності.

Важливою складовою світогляду Драгоманова вважається його концепція федерального соціалізму. Варто відмітити, що у процесі формування цієї концепції важливе місце займають, поруч із західноєвропейськими, традиції українського федералізму та народознавства.

Державницька концепція Драгоманова знаходиться у нерозривному зв'язку з його філософськими концепціями людини і нації. Тому першу треба розглядати через призму двох останніх. Саме людина для мислителя - основа соціального устрою, найвища цінність, гарантіями прав якої може бути лише вільна самоврядна асоціація (громада), а не держава, конфедерація типу швейцарської або федерація за зразком США або Англії. Громадянське суспільство взагалі, за вченням Драгоманова, еволюціонує від первісного роду і племені завдяки розуму, сім'ї, матеріальному виробництву, класовій боротьбі й природнім шляхом досягає політичної форми общини. Держава нав'язується людській громаді зверху як зовнішнє, штучне, не природнє утворення, а її різновиди пояснюються географічними факторами. Унітарна, жорстко централізована держава - це втілення деспотизму, диктатури небагатьох.

Тому Драгоманов досить критично ставився до унітарних державних структур, республіканського централізму, крайностей націоналізму, які на його погляд, спонукали до примусу особистості, насильства над людиною, обмеження її прав і свобод. Федеративна держава базується на громадському самоврядуванні, місцевому самоуправленні, гарантіях природних прав і свобод, суворому обмеженні централізованого здійснення влади. Найкраща форма політичного життя асоціації гармонійно розвинутих особистостей в Україні - "громадівський соціалізм", "громадівська праця", які "мусять мати українську одягу" [4].

Відображення цих ідей знайшло себе в конституційному проекті, розробленому Драгомановим. Головна його ідея полягає у перетворенні Російської імперії на децентралізовану федерацію, де з українців створюється громада "Вільна спілка", що ставить за мету економічне, політичне та культурне звільнення не лише українського народу, а й "іншоплеменних колоній", які мешкають серед нього, шляхом поєднання інтересів різних національностей. Такий тип організації суспільства має забезпечити систему політичних свобод: права людини і громадянина; "недоторканість тіла для ганебних покарань і смертної кари"; недоторканість особистості і помешкання "для поліції безсудової ухвали"; негайна передача арештованого до рук судової влади; скасування будь-яких надзвичайних судів; впровадження суду присяжних; недоторканість приватних листів і телеграм; свобода вибору місця мешкання і занять; недоторканість національної мови, свобода совісті і відокремлення церкви

від держави і держави від церкви; свобода звернень до владних структур; свобода товариств та громад; право носіння зброї й військових навчань (без порушення порядку і безпеки); право на звернення до суду, на захист своїх інтересів; право на опір незаконним діям чиновників; рівність усіх перед законом. Драгоманов у проекті конституції допускав обмеження прав людини і громадянина під час війни, але й за воєнного становища цивільні особи підлягають юрисдикції тільки загальних судів, які могли застосувати для цієї мети військову силу.

В плані адміністративного устрою Драгоманов поділяв Російську імперію на 23 області. Характерною особливістю цього поділу є територіальний критерій, а не національний.

Драгоманов виділяє чітку структуру місцевого самоуправління, яке складалось з обштинного (сільського і міського), волосного, повітового і обласного, і здійснювалось зібраннями виборних представників. Органи місцевого самоуправління наділялись неабиякими повноваженнями у сфері контролю за посадовими особами, за винятком суддів. Будучи демократом, Драгоманов приділяв велику увагу виборчому праву, зокрема він виділяв активне і пасивне виборче право. У сільських і міських обштинах стосовно волосних і повстових органів воно надавалось усім особам, що досягли 21 року. Право бути обраним до обласних і державних органів мали громадяни яким виповнилось 25 років. Проект конституції передбачав, що у зібраннях повинні бути представлені по можливості всі професії виборців. Останні мали право складати для своїх депутатів накази. Повсякденне управління у селах мало здійснюватись виборними управами і виборною старшиною, а у містах і областях – думами, обраними на підставах усезагального виборчого права, і управами, сформованими вже самими думами. Для виконання деяких постанов дозволялось ще й застосовувати окремі посади або комітети [5].

Досить широкою передбачалась компетенція обштинних, волосних і повітових органів самоврядування: встановлення місцевих податків і зборів, керівництво поліцією, розкладка і розподіл прямих державних податків, завідування всіма справами громадського господарства (суспільне майно, базари, ярмарки), благоустрою (шляхи сполучення, публічні мешкання, пошта, та ін.), добробуту (оздоровлення, продовольство, страхування, охорона майна), початкової і (за наявності коштів) середньої освіти. Якщо ж вирішення деяких з означених питань було не під силу цим органам, то вони переходили до компетенції обласної думи та управ, які здійснювали нагляд ще й за загальним станом землеробства, лісів, промислів, заводів, фабрик, стежили за охороною природи і раціональним використанням природних ресурсів, інспектували публічне навчання, організували вищу освіту і наукові дослідження, а попередньо розглядали проекти загальнодержавних фінансових законів, а

також проекти нормативних актів з питань місцевого життя, командували збройними силами на своїй території під час державних заколотів.

Федеральна законодавча влада зосереджувалась у руках двох дум: Державної думи, члени якої обирались сходами по особливих виборчих округах, і Союзної думи, члени до якої обирались обласними думами, діяли на основі наданих їм наказів і могли у час змінюватись. Під час перерв у засіданнях у державі діяла створена обома думами Наглядова рада. Конституція Драгоманова передбачала і створення інституції подібної до установчої влади – Державного собору з членів обох дум та гласних, обраних додатково обласними думами у такій кількості, щоб число членів Союзної думи і новообраних депутатів дорівнювало кількості членів Державної думи. Зміни основних законів федерації допускались лише за згодою двох третин депутатів кожної з дум і за затвердженням Державного собору.

Виконавча влада зосереджувалась у руках Глави держави і призначених ним міністрів, відповідальних перед обома думами [6]. Глава держави оприлюднював закони, постанови Державного собору, контролював їх виконання, переслідував порушників, мав право за згодою Союзної думи розпускати Державну думу (у такому разі припиняла існування і сама Союзна дума) і призначати нові вибори. Главою держави міг бути і спадкоємний імператор, і виборний Голова всеросійського державного союзу. У першому випадку відповідальність за дії Глави несли міністри, у другому – він сам.

Судова влада дещо перепліталась з законодавчою, бо очолювалась Верховним Судом у складі кримінального департаменту Сенату та Союзної думи. Сенатори призначались Главою держави довічно за пропозицією Союзної думи. Сенат виконував і функції вищого конституційного нагляду: за поданням повітових і обласних дум або Глави держави він розглядав питання невідповідності законів конституції держави.

У проекті Драгоманов особливо підкреслював недопустимість адміністративно-командних методів втручання вищих органів управління у компетенцію нижчих, бо самоуправління він вважав основою основ руху до повної справедливості, до соціалізму, до найголовнішої “приватно-національної” мети – “повернення української нації до сім’ї націй культурних”. Метою ж “загальногромадянського” мислителя вважав охорону особистої гідності громадянина [7]. Ось чому, окресливши схему державного устрою, він знову повертається до прав і свобод людини і ще раз визначає завдання у цьому напрямку членів “Вільної спілки”: полегшення долі пригнічених і бідних, забезпечення їх засобами для життя і розвитку; зменшення тягаря військової повинності, скасування подушних, паспортних, акцизних та інших несправедливих податків і зборів; встановлення доступних кожному нижчої, середньої і вищої освіти

з наданням державної матеріальної допомоги; заснування громадських притулків для дітей, хворих і жебраків; обмеження тривалості жіночої і дитячої праці; заснування третейських судів для вирішення суперечок між підприємцями і робітниками; вирішення житлових проблем, надання ділянок безземельним, полегшення викупних платежів, скорочення безробіття; збільшення долі державної власності, поширення артільної праці тощо.

Багато з політичних ідей Драгоманова практично втілювались у діяльності Центральної Ради, зокрема: пропозиції щодо створення федерації натомість колишньої Російської імперії, національно-культурної автономії українських земель у складі Росії і Австро-Угорщини, національно-персональної автономії меншин; закріплення у конституції УНР широкого переліку прав і свобод людини і громадянина, усе загального, рівного, прямого і безпосереднього виборчого права; прагнення надання розгалужених прав місцевим органам самоврядування і самоуправління; спроби створення установчої влади, заміни постійної армії міліцією та народним ополченням; скорочення служби у війську, передача землі у руки тих, хто її обробляє, вирішення ряду інших соціальних питань [8].

Таким чином, не зважаючи на те, що ряд положень поглядів М. Драгоманова щодо понять держави і права носять здебільшого загальнофілософський характер і частково суперечать класичному розумінню основних категорій теорії держави і права, він безспірно є одним з апологетів ліберальної держави серед українців, зробивши неабиякий внесок у розвиток правової і політичної думки України і світу.

1. Страницы автобиографии В.И.Вернадского. – М.: Наука, 1981. – С. 172.
2. Там же.
3. Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991. – С. 381.
4. Політологічний енциклопедичний словник: науковий посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997. – С. 112.
5. Там само.
6. Надтока О. Українська національна еліта XIX ст.: М.П. Драгоманов // www.ukrstor.com.
7. Драгоманов М.П. Названа праця. – С. 124.
8. Політологічний енциклопедичний словник. – С. 113.